

PROMĚNY ROLE UNIVERZIT V SYSTÉMU VYSOKÝCH ŠKOL V 50. LETECH 20. STOLETÍ

PETR CAJTHAML

CHANGES IN THE ROLE OF UNIVERSITIES WITHIN THE SYSTEM OF HIGHER EDUCATION IN THE 1950S

This study focuses on changes in the role of universities within the system of tertiary education in the Czech Lands in the 1950s. During this period, universities lost their hitherto exclusive position in the area of basic research. Education of select experts, which until that time was the task of universities, was transferred to specialised academies. Universities were supposed to become elite institutions of tertiary education that would educate mainly scientists and other narrowly specialised experts. In Czechoslovakia, this conception proved to be unviable.

Key words: Universities – higher education – 1950s – university policy

Klasické a technické univerzity v českých zemích do poloviny 20. století vzdělávaly drtivou většinu vysokoškolsky vzdělaných odborníků. Do roku 1918 v českých zemích existovaly jen dvě vysoké školy mimo rámec tradičních univerzit a polytechnik – teologická fakulta v Olomouci a Vysoká škola báňská v Příbrami. Po I. světové válce vznikly další tři neuniverzitní vysoké školy – vysoké školy veterinární a zemědělská v Brně a pražská evangelická teologická fakulta.¹ Univerzity i v meziválečném období byly dominantním centrem základního výzkumu a terciárního vzdělávání, připravovaly lékaře, farmaceuty, právníky, učitele společenských a přírodovědných oborů pro střední školy a další odborníky v těchto oborech. Techniky, které v meziválečném období získaly většinu formálních rysů technických univerzit,² připravovaly většinu technické inteligence.

Překotný rozvoj a řada radikálních reforem ve vysokém školství, které proběhly zejména v prvním desetiletí po II. světové válce, tradiční pojetí univerzit a jejich dominantní roli ve vysokoškolském vzdělávání zpochybnily.

V této studii se pokusím přiblížit některé hlavní tendence ve vývoji československého vysokého školství v 50. letech, zejména se zřetelem na celkové postavení a roli univerzit. Budu sledovat zejména změny v systému terciárního vzdělávání a ztrátu dosavadní dominance univerzitního školství. Zaměřím se na funkčnost a životaschopnost reformovaných vysokých učení. Vedle sledování vývoje role univerzit v celém vysokoškolském systému

¹ Ke správnému vývoji vysokých škol po roce 1918 více např. Pavel MATES – Petr PRŮCHA – Jan SVATOŇ, *Vývoj organizace a řízení československých vysokých škol v letech 1918–1983*, Praha 1984.

² Ve vnitřní struktuře technických učení sice zůstaly zachovány tradiční odbory, ty však nesly většinu znaků univerzitních fakult včetně samostatných profesorských sborů, techniky jako celek pak řídily v meziválečném období akademické senáty.

přiblížím konkrétní dopady radikálních reforem na jednu z fakult Univerzity Karlovy. V závěru příspěvku se věnuji hledání nové koncepce československého univerzitního školství v druhé polovině padesátých let.

První roky po II. světové válce přinesly velký rozkvět univerzitního vysokého školství. Na univerzity se zapsaly ročníky studentů, jimž nebylo umožněno studovat v letech okupace, přístup k vysokoškolskému vzdělání ulehčilo zrušení zápisného a dalších poplatků za studium. Množství studentů Univerzity Karlovy se oproti meziválečnému průměru zdvojnásobilo. Rozšířil se počet univerzitních center, byla obnovena univerzita v Olomouci, v dalších městech vznikly pobočky fakult stávajících univerzit.³ Tento proces směřoval k decentralizaci vysokého školství, zatím však respektoval dosavadní strukturu univerzit, přestože již v období 1945–1948 vznikaly nové vysoké školy neuniverzitního typu. V roce 1945 tak vznikla Akademie múzických umění a Vysoká škola politická a sociální. V roce 1946 byla na vysokou školu přeměněna pražská Umělecko-průmyslová škola a v Brně byla založena Vysoká škola sociální. Diskutovaná reforma profesní přípravy učitelů byla řešena zřízením pedagogických fakult v rámci univerzit.

Vývoj po roce 1948 postavení univerzit radikálně proměnil. Vznikla řada nových vysokých škol neuniverzitního charakteru, které nabízely alternativu pro zájemce o vysokoškolské vzdělání poskytované univerzitami, příprava odborníků řady specializací byla z univerzit vyčleněna. Univerzity ztratily svoji dříve dominantní roli v základním výzkumu.

Soubor změn ve vysokém školství, který směřoval k jejich politickému ovládnutí, přinesl ztrátu jejich dosavadní autonomie, reflektoval však i řadu směrů evropského a světového vývoje. Pokračovala regionalizace a specializace vysokého školství, prohloubila se cesta k sociální otevřenosti a zmasovění vysokých škol, které bylo dobově nazýváno demokratické terciárního vzdělávání.⁴

Nová koncepce vysokého školství, tak jak se utvářela v letech 1950–1955, směřovala k menším, úžeji zaměřeným školám, které vzdělávaly své absolventy v jasněji vymezených specializacích než dosavadní univerzity a techniky. Vznikla řada nových vysokých škol, docházelo k reorganizacím a přesunům stávajících fakult. Kvantitativní nárůst českého vysokého školství se odehrával převážně mimo rovinu tradičních univerzit, které ztratily svůj rozhodující podíl ve velké části oborů vysokoškolského vzdělávání. Klasické a technické univerzity se po většinu padesátých let počtem svých studentů a absolventů zmenšovaly, v lepších případech stagnovaly. Tento proces byl z části přirozený, z vysokých škol odešli posluchači silných poválečných ročníků, tisíce dalších musely odejít v důsledku politických prověrek. Z velké části však byl způsoben změnami v systému vysokého školství.

Tato redukce postihla stejně tradiční i technické univerzity. Z ČVUT byla řada oborů vyčleněna do samostatných vysokých škol. Již v roce 1949 byla formálně osamostatněna plzeňská pobočka ČVUT, ze které vznikla Vysoká škola strojní a elektrotechnická.⁵ V roce 1952 se z ČVUT vyčlenila její zemědělská, chemická, dopravní a hospodářská fakulta,

³ V Plzni a Hradci Králové vznikly pobočky lékařské fakulty UK, své mimopražské pobočky měla i pedagogická fakulta UK a ČVUT.

⁴ Vývojem systému vysokého školství od poloviny 40. do konce 60. let se zabývá nová monografie Pavel URBÁŠEK – Jiří PULEC, *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech 1945–1969*, Olomouc 2012. Publikace vyšla až po odevzdání této studie k redakčnímu zpracování.

⁵ Vládní nařízení ze dne 27. června 1950 o některých změnách v organizaci vysokých škol č. 81/1950 Sb.

kteře byly reorganizovány v samostatné vysoké školy.⁶ Brněnská technika byla v roce 1951 dokonce celá zrušena ve prospěch preferovaného rozvoje vojenského vysokého školství.⁷ Charakter vysokého školství proměnil také vznik řady samostatných vysokých škol v průmyslových centrech, který reagoval na dobový trend sepětí s praxí a průmyslem.

Dosavadní dominanci univerzit v oblasti studia společenských věd narušil již vznik Vysoké školy sociálních a politických věd, která se po roce 1948 přeměnila ve Vysokou školu politických a hospodářských věd. Ta svojí fakultou společenských věd konkurovala oborům vyučovaným na filozofických fakultách a obory na politicko-správní fakultě právnickým fakultám. Experiment s VŠPHV však nebyl úspěšný a v letech 1953–1954 byly obě fakulty postupně sloučeny s fakultami Univerzity Karlovy. Její hospodářská fakulta se stala základem nové Vysoké školy ekonomické.⁸

Rozsah a podoba univerzitního školství byly regulovány jednak pomocí přímých organizačních zásahů – zřizováním či rušením nových fakult a vysokých škol – a jednak pomocí tzv. směrných čísel – určením počtu studentů, kteří mohli být přijati na jednotlivé obory. Ta měla odpovídat společenské potřebě vysokoškolsky vzdělaných odborníků v konkrétních oborech.

Absolutně nejvíce poklesl počet doposud nejpočetnějších univerzitních studentů – právníků, kteří mezi válkami tvořili až polovinu všech posluchačů univerzity. Brněnská právnická fakulta byla přímo zrušena, pražská byla výrazně redukována. Počet jejich posluchačů výrazně poklesl v důsledku studijních prověrek, v jejichž důsledku opustilo fakultu 40 % posluchačů. Nový režim potřeboval daleko méně absolventů práv a směrná čísla pro právnickou fakultu byla stanovována daleko nižší, než byl počet posluchačů práv před rokem 1948. Zájem o studium práv radikálně poklesl, ani redukována směrná čísla se nedařilo naplňovat, a tak v 50. letech docházelo k jevu z dnešního hlediska těžko uvěřitelnému – k přesvědčování nadbytečných uchazečů o studium technických oborů ke studiu „neperspektivních“ práv.⁹

Průměrný počet řádných studentů pražské právnické fakulty (která byla jedinou v českých zemích) kolísal v padesátých letech mezi 400 až 500 posluchači, činil tak zhruba desetinu meziválečného počtu právníků na Univerzitě Karlově. Celkový počet studujících práv však zvyšovalo množství studujících při zaměstnání, kterých bylo většinou dvakrát více než denních studentů.¹⁰

Nejpočetnějšími studenty univerzit se stali posluchači lékařství, po většinu padesátých let tvořili polovinu až dvě třetiny všech řádných denních posluchačů Univerzity Karlovy.¹¹ Postavení lékařských oborů v rámci univerzity se tak stalo specifickým. Lékařské fakulty, jejichž počet se v průběhu 50. let zvýšil postupně na pět, tvořily autonomní sekci univerzity, v první polovině padesátých let probíhala odborná a politická debata o jejich možném vyčlenění do samostatné Lékařské akademie, tak jak k tomu došlo v SSSR a některých dalších zemích sovětského bloku. Úvahy o vyčlenění lékařského studia z univerzit souvisely s novou definicí profilu absolventa univerzit. Nová struktura vysokoškolského vzdělávacího

⁶ P. MATES – P. PRŮCHA – J. SVATOŇ, *Vývoj organizace*, s. 74–75.

⁷ Vládní nařízení č. 80/1951 Sb. Z části brněnské techniky byla zřízena Vysoká škola stavitelská, většina jejích budov a vybavení byla předána ministerstvu obrany pro potřeby vojenského vysokého školství.

⁸ O VŠPS a VŠPHV více Markéta DEVÁTÁ – Doubravka OLŠÁKOVÁ, *Vysoká škola politických a hospodářských věd (1945–1953). Počátky marxistického vysokého školství*, in: Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948, Praha 2010, s. 159–212.

⁹ Archiv Univerzity Karlovy (dále AUK), f. Rektorát UK, nezpracováno, výroční zprávy o činnosti UK 1952–1958.

¹⁰ Jan HAVRÁNEK – Zdeněk POUŠTA (red.), *Dějiny Univerzity Karlovy IV, 1918–1990*, Praha 1998, s. 595–632.

¹¹ Z celkem cca 6500–7500 řádných posluchačů UK v padesátých letech bylo mediků 3500–4500. Tamtéž.

systému, která se prosazovala v první polovině padesátých let v zemích sovětského bloku, nově definovala poslání univerzit. Měly se soustředit na přípravu vědců a dalších odborníků přímo se podílejících na rozvoji svých oborů. Odborníci, kteří se po absolutoriu zaměřili jen na výkon svého povolání, měli studovat na specializovaných vysokých školách, tzv. profesní vzdělávání tak mělo být odděleno od odborné vědecké přípravy. V některých sousedních zemích byly ze stávajících univerzit vyčleněny samostatné lékařské, pedagogické a právnické akademie a případně další specializované vysoké školy.¹²

V Československu bylo z univerzit vyčleněno jen vzdělávání učitelů, v roce 1953 byly pedagogické fakulty všech československých univerzit zrušeny a namísto nich byly zřízeny Vysoké školy pedagogické a Vyšší pedagogické školy.¹³ Příprava učitelů pro střední školy (a jako středoškolské profesory působila drtivá většina dosavadních absolventů filozofických a přírodovědeckých fakult) byla přenesena na nově zřízené Vysoké školy pedagogické (základem té pražské se stala dosavadní Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy).

Ve stejné době (ve školním roce 1952/1953) došlo k celkové reorganizaci struktury pražské a částečně i bratislavské univerzity. Dosavadní Filozofická fakulta Univerzity Karlovy byla rozdělena na filozoficko-historickou a filologickou, dosavadní přírodovědecká postupně na matematicko-fyzikální, biologickou a geologicko-geografickou. K novým součástem UK přibýly také nové medicínské fakulty vzniklé rozdělením původně jediné lékařské fakulty. Univerzita Karlova tak zdánlivě expandovala a zdvojnásobila počet svých fakult. Na celkové velikosti univerzity se to však neodrazilo, počtem svých studentů a absolventů spíše stagnovala. Dominance lékařských fakult se ještě zvýšila, počet studentů ostatních fakult se dále snižoval.

Reorganizované filozofické a přírodovědecké fakulty se měly zaměřit „převážně na výchovu odborných vědeckých pracovníků, kteří budou umístěni jako vědečtí a odborní pracovníci ve vědeckých ústavech, odborných institucích a na vysokých školách“.¹⁴ Dosavadní hlavní pedagogické poslání obou fakult – příprava středoškolských profesorů – měla zůstat jen doplňkovým programem pro ty studenty, u nichž se v průběhu studia ukázalo, že nemají nadání k vědecké práci, na většině přírodovědeckých fakult ustala příprava učitelů zcela.

Pro olomouckou Univerzitu Palackého měla reforma učitelského studia ještě radikálnější dopad; tamní filozofická fakulta se jako celek stala základem nové Vysoké školy pedagogické, jedinou součástí Univerzity Palackého tak zůstala místní lékařská fakulta.¹⁵

V Praze reforma učitelského studia zredukovala počet posluchačů kdysi stěžejních fakult. Ve stejné době byla zřízena Vysoká škola ruského jazyka a literatury, která nové Filologické fakultě UK odebrala velkou část slavitů.¹⁶

¹² Lékařské akademie vznikly v SSSR, NDR a Polsku, v Polsku byly na přelomu 40. a 50. let z některých univerzit vyčleněny také fakulty připravující právníky, farmaceuty a zvěrolékaře. Walter RÜEGG (Hg.), *Geschichte der Universität in Europa*, IV, *Vom Zweiten Weltkrieg bis zum Ende des 20. Jahrhunderts*, München 2010, s. 50–54; Piotr HÜBNER, *Politika naukowa w Polsce w latach 1944–1953. Geneze systemu*, Warszawa 1992.

¹³ Vládní nařízení ze dne 21. července 1953 o vyšších pedagogických školách a vysokých školách pedagogických č. 66/1953 Sb. Více o vývoji vzdělávání učitelů a pedagogických škol např.: Chruoš VORLÍČEK, *Pedagogická fakulta UK ve vývoji učitelského vzdělání v Československu*, Praha 1991; Věra MIŠURCOVÁ – Růžena VÁŇOVÁ, *Dějiny školství v Československu 1945–1975*, Praha 1982.

¹⁴ AUK, f. Úřední tisky Univerzity Karlovy, Seznam přednášek na filosoficko-historické fakultě UK v studijním roce 1954–1955, s. 11.

¹⁵ Více o vývoji olomoucké Univerzity Palackého v padesátých letech Pavel URBÁŠEK – Jiří PULEC, *Kapitoly z dějin univerzitního školství na Moravě v letech 1945–1960*, Olomouc 2003.

¹⁶ Vysoká škola ruského jazyka a literatury zahájila činnost k 1. září 1953, byla zřízena podle vládního nařízení č. 63/1953 Sb. ze 4. listopadu 1952.

Pět nových reorganizovaných pražských fakult se mělo zaměřit na přípravu budoucích vědců a odborníků pro potřeby veřejné správy, kultury a rozvíjejícího se průmyslu. Většinu oborů bylo možné studovat jen jednooborově, příprava absolventů nezatížených jako dosud druhým oborem měla být důkladnější.¹⁷

Optimistické plány z první poloviny padesátých let předvíдалy potřebu stovek vědců a dalších odborníků. Uplatnění měli najít v budovaných vědeckých ústavech Československé akademie věd, průmyslovém výzkumu, případně měli nahradit politicky nevyhovující odborníky ve veřejné správě. Podle představ části vysokoškolských učitelů, kteří se na reformě v první polovině 50. let podíleli, se přírodovědecké a filozofické fakulty měly stát (pokud se týká kvality výuky a budoucího uplatnění absolventů) elitními školami, které by se vedle přípravy redukovaného počtu klasických denních studentů orientovaly na vzdělávání lidí z praxe (dálkových studentů) a především na přípravu vědeckého dorostu v postgraduálním (aspirantském) studiu. Absolventi postgraduálního studia měli nalézt uplatnění ve vědeckých ústavech a měli doplňovat učitelské kádry ostatních (i neuniverzitních) vysokých škol.¹⁸ Soustředění se na přípravu těchto specializovaných odborníků bylo doprovázeno částečně úspěšným voláním po znovuposílení vědeckého charakteru univerzit. V polovině padesátých let tak byly jako jistá nadstavba nových pedagogicky orientovaných kateder znovu zřizovány vědecké ústavy a začal být opět kladen důraz na vědeckou práci vysokoškolských učitelů.¹⁹ Absolventi „klasického“ pětiletého studia přírodovědeckých fakult, kteří nepokračovali ve studiu vědecké aspirantury, měli nacházet uplatnění v aplikovaném (průmyslovém) výzkumu, v důležitých místech v průmyslu a na odborných místech státní správy. Absolventi obou společenskovědních fakult měli nacházet uplatnění ve státní správě, v kulturní sféře a dobově řečeno v „osvětově politické praxi“.

Optimismus plánů se však nepotvrdil v praxi. Již při umístování absolventů ročníku 1953/1954 se ukázalo, že po nových „nepedagogických odbornících“ není poptávka.²⁰ Plány na rozvoj řady oborů se ukázaly jako předimenzované. Řadu míst, které měli obsadit absolventi univerzit, zaplnili lidé bez příslušného vzdělání, na svých místech zůstávali a v případě potřeby si kvalifikaci doplňovali formou dálkového studia. V padesátých letech tak byly vyškoleny desítky odborníků v oborech, v nichž nemohli nalézt uplatnění.

Důsledkem bylo další snižování směrných čísel přijímaných studentů a celkový pokles počtu univerzitních studentů. Z rozdělených fakult se jako jediná rozvíjela matematicko-fyzikální fakulta (připravující i chemiky), počet jejích absolventů i přijímaných stoupal a nestačil poptávce. Ostatní fakulty stagnovaly, počet studentů se zmenšil postupně hluboko pod polovinu meziválečného stavu, počet přijímaných do I. ročníku klesal geometrickou

¹⁷ AUK, f. Úřední tisky Univerzity Karlovy, seznamy přednášek z let 1953–1956. Národní archiv (dále NA), f. Komunistická strana Československa – Ústřední výbor (KSČ – ÚV), Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení ÚV KSČ 1945–1955, a. j. 234, Zápisy z porad odboru vysokých škol 1953–1955.

¹⁸ NA, f. KSČ – ÚV, Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení ÚV KSČ 1945–1955, a. j. 234, Zápisy z porad odboru vysokých škol 1953–1955. Miroslav KATĚTOV, *Úkoly Karlovy university ve světle prosincového zasedání ÚV KSČ*, in: Vysoká škola, r. 1954, s. 57–71 (referát přednesený na zasedání rozšířené vysokoškolské rady Univerzity Karlovy 25. ledna 1954).

¹⁹ Směrnice umožňující znovu zřizování vědeckých ústavů vysokých škol byla vydána výnosem Ministerstva školství čj. 61.629/55-C-U/4 z 9. 9. 1955, P. MATES – P. PRŮCHA – J. SVATOŇ, *Vývoj organizace*, s. 71.

²⁰ NA, f. KSČ – ÚV, Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení ÚV KSČ 1945–1955, a. j. 234, Zápisy z porad odboru vysokých škol 1953–1955. Ještě na jaře roku 1955 nebyli rozmístěni všichni absolventi FF a FHF UK, nejtěžší byla situace mezi absolventy studia sinologie, z několika desítek absolventů našli odpovídající zaměstnání jen jednotlivci.

řadou a fakulty se (pokud se týče studentů) vylidňovaly. Počet postgraduálních studentů nerostl podle očekávání z první poloviny padesátých let, zůstávalo spíše při jednotlivcích, jejichž příprava se nemohla stát stěžejní náplní pedagogické role univerzit.²¹

V druhé polovině 50. let bylo zřejmé, že nový koncept odborného a neučitelského univerzitního školství je neúspěšný a neživotaschopný. V některých případech dokonce ohrožoval samu existenci kdysi klíčových oborů na univerzitách. V souvislosti s plánovaným normováním práce vysokoškolských pedagogů se ukazovalo, že většina oborů nesplňuje podmínku minimálního počtu studentů připadajících na jednoho pedagoga a některé obory nemají studenty dokonce žádné. V roce 1957 proto začala být připravována další reorganizace sítě vysokých škol, již předcházela průzkum stávajícího stavu, který se ukázal být jako nevyhovující.

Ilustrací může být příklad nejmenší přírodovědné fakulty UK – geologicko-geografické. Ta vznikla stejně jako další rozdělené fakulty v roce 1953 s úkolem vychovávat úzce specializované odborníky pro plánovaný rozvoj geografických věd a geologický výzkum a praxi. V polovině padesátých let přijímala necelou stovku studentů do prvních ročníků, většinu tvořili posluchači geologické specializace, kteří v souvislosti s dobovou strategií surovinové soběstačnosti měli nalézt uplatnění v rozvíjejícím se geologickém průzkumu. V roce 1957 byla zkoumána skutečná potřeba absolventů odborného geologického a geografického studia. V konceptu zprávy pro ministerstvo školství byl celkový počet potřebných odborných geografů vyjádřen původně číslem 0, později byl rukou opraven na 1–2 ročně. Geologů bylo potřeba v celém státě ročně mezi 13–15, a to za situace, kdy celkem čtyři fakulty (geologicko-geografická fakulta univerzit v Praze a Bratislavě, geologická fakulta Vysoké školy báňské v Ostravě a přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity v Brně) produkovaly ročně několik set absolventů.²² Od roku 1957 bylo proto zastaveno přijímání posluchačů geologické specializace na GGF UK a geografové byli přijímáni jen na původně doplňkové učitelské studium. Při přijímacím řízení v roce 1958 přijala fakulta jen 11 posluchačů, celkový počet posluchačů ve všech pěti ročnících poklesl ke dvěma stovkám.²³ V několika málo letech hrozilo, že škola zůstane zcela bez studentů a fakulta bude fakticky zlikvidována. Obdobná byla situace na Biologické fakultě UK a na většině kdysi velkých společenskovědních oborů. Samotná geologicko-geografická fakulta vypracovala alternativní návrhy odůvodnění své existence, které argumentovaly významem fakultních pracovišť pro vědu, jejím zapojením do základního výzkumu a orientaci fakulty na doškolování praktikujících geologů či plánovaným rozvojem „zakázkového“ vzdělávání studentů ze zahraničí. Na vzdělávání domácích zájemců o vysokoškolské vzdělání ve svých oborech však de facto rezignovala.²⁴

Model decentralizovaného a úzce specializovaného vysokého školství se v oblasti tradičních univerzit ukázal jako nefunkční a ohrožující jejich samotnou podstatu jako center vysokoškolského studia. Plány na reformu sítě vysokých škol z let 1957–1958 vypracované na základě materiálů komise vedené profesorem Matematicko-fyzikální fakulty UK

²¹ NA, f. Úřad předsednictva vlády – tajná spisovna, karta 1603, Sít' vysokých škol, materiál „Vysoké školy univerzitní“ 1958 (dílní zpráva komise vedené prof. Ladislavem Zachovalem).

²² Tamtéž, zpráva o geologických oborech.

²³ AUK, f. Rektorát UK, nezpracováno, výroční zprávy Univerzity Karlovy za r. 1957, 1958.

²⁴ AUK, f. Rektorát UK, nezpracováno, sp. zn. A, 1958, Připomínky geologicko-geografické fakulty UK k návrhu úpravy sítě vysokých škol, 17. 11. 1958.

Ladislavem Zachovalem (pro oblast technických VŠ byla komise jiná) hledaly proto především cestu k zajištění životaschopnosti univerzit jako center vysokoškolské vzdělanosti.²⁵

Nový koncept univerzitních vysokých škol měl být odlišný od modelu preferovaného pro technické vysoké školy, kde zůstal zachován model úzké specializace a sepětí s praxí. Podmínky pro další rozvoj univerzit shrnuli autoři reformy do následujících slov: „*pro rozvoj vysokých škol univerzitních je nutné zachovávat celistvost a přiměřenou velikost těchto škol jako organických celků fakult lékařských, přírodovědných a duchovnědných. Organizační úplnost a vědní komplexnost je u univerzit mnohem důležitější než u vysokých škol technických a je třeba, aby jí bylo v budoucnu ještě mnohem více využíváno než dosud.*“²⁶ Komise zkoumala systémy vysokého školství v Sovětském svazu a v dalších vybraných zemích sovětského bloku, v úvahu však brala i inspirace vysokoškolským systémem menších zemí západní Evropy.²⁷

Vedle diskutovaného sloučení malých univerzitních fakult bylo jako prostředek pro nutné zvětšení univerzit zvoleno opětovné přenesení přípravy učitelů středních škol na univerzity. Vysoké školy pedagogické působící v univerzitních centrech byly podle modelu vyzkoušeného v Olomouci²⁸ sloučeny s univerzitami, čímž byly podstatně zvětšeny stávající přírodovědecké a filozofické fakulty. Zároveň byla v Praze zrušena Vysoká škola ruského jazyka. Původní koncept počítal s rozšířením sítě univerzitních center o Plzeň, Ostravu a Košice, nové regionální třífakultní univerzity měly podle vzoru olomoucké Univerzity Palackého zajišťovat přípravu lékařů, učitelů pro střední školy a odborníků vybraných společensko-přírodovědných specializací.²⁹ Univerzity se tak měly stát opět dominantními institucemi netechnického vysokého školství. Tento maximalistický koncept nebyl naplněn, byla vytvořena jen nová košická univerzita.³⁰

Úprava sítě vysokých škol, která proběhla v roce 1959, tak pro univerzity znamenala především „pedagogizaci“ jejich přírodovědeckých a filozofických fakult. Budoucí učitelé se stali opět nejpočetnějšími studenty obou fakult, odborné studium probíhalo zároveň s jejich pedagogickou přípravou. Tato změna probíhala zároveň s celkovou reformou vzdělávání učitelů a změnou sítě škol, které je připravovaly.³¹

Usnesení ÚV KSČ o těsném spojení školy se životem a dalším rozvoji výchovy a vzdělávání v ČSR,³² které poměrně rozsáhlou reformu vzdělávacího systému politicky uvádělo a zaštiťovalo, argumentovalo sovětskou inspirací a ideologickými důvody zaváděných změn. Projev tajemníka ÚV KSČ Jiřího Hendrycha, který návrh usnesení představil, argumentoval nutností úzkých vztahů školství a výrobních podniků a důrazem na praktickou stránku

²⁵ NA, f. Úřad předsednictva vlády – tajná spisovna, karton 1603, Síť vysokých škol, materiál „Vysoké školy univerzitní“ 1958.

²⁶ Tamtéž, zpráva komise prof. L. Zachovala, 1958, bližze nedatováno.

²⁷ Tamtéž, zkoumána byla struktura vysokých škol v Nizozemsku a ve Švýcarsku.

²⁸ K 1. prosinci 1957 byl vytvořen společný rektorský úřad Univerzity Palackého a Vysoké školy pedagogické v Olomouci, k 1. září 1958 byly obě školy formálně sloučeny. P. URBAŠEK – J. PULEC, *Kapitoly*, s. 179.

²⁹ Tamtéž.

³⁰ Vládní nařízení č. 58/1959 Sb. z 12. srpna 1959 o změnách v organizaci vysokých škol. Tímto vládním nařízením byly sloučeny dosavadní rozdělené humanitní a přírodovědecké fakulty pražské a bratislavské univerzity a byla vytvořena univerzita v Košicích, část jejich pracovišť sídlila v Prešově.

³¹ Pro přípravu učitelů základních škol byly namísto dosavadních pedagogických škol a vyšších pedagogických škol zřízeny pedagogické instituty. Dosavadní vysoké školy pedagogické byly zrušeny (respektive začleněny do univerzitních fakult a pedagogických institutů).

³² NA, f. KSČ – ÚV, politické byro 1954–1962, sv. 213, a. j. 290, bod 1, Usnesení o těsném spojení školy se životem a dalším rozvoji výchovy a vzdělávání v ČSR, 14. 4. 1959.

vzdělávání. Pro technické vysoké školy byla preferována úzká spolupráce s průmyslovými podniky a důraz na aplikovaný výzkum. Pro univerzity usnesení přineslo především výše zmíněný návrat vzdělávání učitelů středních škol. Důraz na „spojení školy s praxí“ se v životě univerzit projevil zejména zavedením povinné výrobní praxe studentů (v některých případech i asistentů). Ta měla na rozdíl od technických vysokých škol probíhat zásadně mimo oblast budoucího profesního působení univerzitně vzdělaných odborníků. Výrobní praxe (navrhovala se v šesti až dvanáctiměsíční délce) měla dát univerzitním studentům zkušenost s manuální prací a prohloubit jejich vztah k dělnické třídě. Reálně měl tento pokus přínos spíše opačný. Byl vnímán jako komplikace průběhu studia a příznak nedůvěry vůči budoucím intelektuálům. Pro univerzity jako celek však reforma znamenala do značné míry opuštění myšlenky malých „elitních“ vysokých škol a návrat k předchozí tradici obecných vysokých učen. Opětovné sloučení fakult a návrat přípravy učitelů na univerzity ukončil období hledání nových koncepcí a přinesl stabilizaci tohoto sektoru vysokého školství. Počet studentů všech univerzit rychle rostl a na počátku šedesátých let na většině fakult Univerzity Karlovy překonal předválečný stav.

Experimenty padesátých let znamenaly hluboký zásah do postavení univerzit. Částečně kopirovaly sovětské předlohy, reagovaly na změny, které probíhaly i v dalších zemích, částečně však vycházely i z domácích iniciativ. Priorita vzdělávání úzce specializovaných expertů měla univerzitní školství povznést na novou úroveň a oprostít je od zátěže přípravy masy středoškolských profesorů. Tento pokus o radikální změnu se však v československých podmínkách ukázal jako neúspěšný, jeho realizace ohrožovala univerzální charakter obecných vysokých učen. V druhé polovině padesátých let byla tato slepá cesta opuštěna.³³

PETR CAJTHAML

Veränderungen der Rolle der Universitäten im Hochschulsystem der 1950er Jahre

ZUSAMMENFASSUNG

Die Universitäten bildeten traditionellerweise den Kern im tertiären Bildungssystem in den böhmischen Ländern. Nach dem zweiten Weltkrieg unterlag ihre Bedeutung im Hochschulsystem jedoch zahlreichen Veränderungen. Unmittelbar nach Kriegsende machten die tschechischen Universitäten eine stürmische Entwicklung durch. Die Karlsuniversität Prag war eine Zeitlang eine ausgesprochene Massenschule mit nahezu zwanzigtausend Hören, eine dritte Universität entstand in Olomouc (Olmütz), und über die Einrichtung weiterer Universitäten wurde diskutiert. Die traditionellen technischen Lehranstalten in Prag und Brünn, die bereits vor dem Krieg alle Merkmale einer technischen Universität trugen, näherten sich nach 1945 auch in ihrer inneren Struktur der Gestalt traditioneller Universitäten. Die radikalen Veränderungen im Hochschulsystem nach dem Februar 1948 betrafen die Stellung der Universitäten. Vorliegender Beitrag befasst sich mit der Schwächung der dominanten Rolle der tschechischen Universitäten im tschechischen Hochschulsystem. Er thematisiert die Suche nach einer neuen Rolle der Universitäten, die Veränderungen ihrer Stellung im Rahmen des Hochschulbildungssystems, die aus dem Universitätsmilieu hervorgegangenen Tendenzen sowie die Veränderungen der gesellschaftlichen (politischen) „Aufträge“.

³³ Tato studie vychází z Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově P21: *Dějiny univerzitní vědy a vzdělanosti*.

Bereits nach 1945 entstanden zahlreiche spezialisierte Hochschulen, die außerhalb des traditionellen Universitätsverbandes standen, nach 1948 erfolgte eine weitere Gründungswelle, zahlreiche neue Schulen entstanden durch Ausgliederung aus den traditionellen und technischen Universitäten. Ihr Anteil am Gesamtausmaß des Hochschulsystems sank. Durch die Schaffung außeruniversitärer Forschungsinstitute und dann der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften wurden die Universitäten um ihre dominante Rolle auf dem Gebiet der wissenschaftlichen Grundlagenforschung gebracht. Die Universitäten waren keine Institution mehr, die den Hauptanteil bei der Vorbereitung von Fachleuten mit Hochschulbildung hatten, denn immer mehr Hörer studierten an spezialisierten eigenständigen Hochschulen, die mehr oder weniger mit der Praxis verbunden waren. Spürbar sank die Zahl der Studenten, die sich auf einen Beruf vorbereiteten, welcher eine traditionelle Universitätsausbildung erforderte; so wurde beispielsweise aus der juristischen Fakultät der Karlsuniversität, deren Hörer in der Zwischenkriegszeit mehr als die Hälfte aller Universitätsstudenten ausmachten, eine relativ kleine Lehreinrichtung mit nur wenig hundert Hörern. Ganz ähnlich erging es der reorganisierten philosophischen und naturwissenschaftlichen Fakultät, die für eine bestimmte Zeit der Aufgabe enthoben waren, Mittelschullehrer auszubilden. Die Mehrheit der Universitätshörer machten erneut Studenten der medizinischen Fakultäten aus, wobei man Vorschläge ihrer Ausgliederung in selbstständige Ärzteakademien diskutierte. Ende der 1950er Jahre kam es zu einer teilweisen Rehabilitierung des Universitätskonzepts im System des Hochschulwesens, die Hörerzahl stieg und abermals begann man, Fachleute mit Hochschulbildung in Fächern heranzuziehen, aus deren Rahmen sie in der ersten Hälfte der 1950er Jahre ausgegliedert worden waren.

Deutsche Übersetzung Wolf B. Oerter